

Людмила Войтова

ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНИХ МУЗЕЇВ

Краєзнавчий музей є важливим засобом пізнання та вивчення рідного краю. Так, наприклад, А. Носів писав «щоб вивчати свою країну за наших умов, коли і людей спеціально досвідчених в цьому обмаль і коштів не стає на таку справу, щоб можна було провадити це шляхом поодиноких або гуртових мандрівок на місця, – треба на нашу думку, найбільш уваги звернути на збирання експонатів на місцях. Тут треба збирати все, що характеризує місцеву природу (ботаніка, зоологія, геологія, то-що) та людність в сучасному й минулому стані життя (матеріальну та духовну культуру її в широкому розумінні слова). Зібравши такий місцевий матеріал і упорядкувавши його, вже надається змога не тільки спеціалістам, а й широким масам вивчити його і полегшує й більш здається зрозумілою навчально-педагогічна робота для малоосвічених кіл трудящого люду» [5, 11].

Історія розвитку шкільних музеїв бере початок з 20-х років ХХ століття. Першими шкільний краєзнавчий музей заснували учні трудових шкіл. Вони докладали неабиякі зусилля до збирання матеріалу екскурсійно-дослідним методом та оформляли необхідну документацію. У зібранні експонатів для шкільного краєзнавчого музею особливого значення відіграла самодіяльність учнів, але без завдань та настанов учителя така діяльність була б малоефективною. Учитель у цій справі був наставником та помічником. Вчителі разом з учнями при організації музею здійснювали збір матеріалу на значній території, проте їм було не під силу охопити її повністю. У цьому їм допомагали батьки, важливим було залучити їх до шкільної роботи та самого шкільного життя, до створення шкільного музею краєзнавчого характеру.

До музейної краєзнавчої роботи залучалися крім вчителів, учнів, батьків, працівників музеїв також і інші верстви населення, які проживали в даній місцевості. З приводу цього А. Носів зауважував: «Для успіху в музейній роботі по краєзнавству необхідно ще, щоб і широкі маси людності зрозуміли значіння тих об'єктів минулого й сучасного нашої країни, що характеризують її з боку природничих, економічних, культурних та політичних властивостей. Широка популяризація серед мас, скажемо, через школи та пресу ідеї збереження й охорони пам'яток старовини, як ознак нашої минулої так і основ сучасної культури та пам'яток природи, популяризація ідеї

утворення краєзнавчих музеїв та взагалі роботи, зв'язаної з краєзнавством, освітлить малоосвіченим масам справу і значно полегшить саму краєзнавчу роботу» [5, 12].

У 20-30-х роках ХХ ст. спеціальних схем зі створення шкільних музеїв не існувало, саме тому вчителі-практики самостійно розробляли програми і пропонували використовувати їх у шкільній практиці. Так, наприклад, І. Галюн у статті «До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства» (журнал «Шлях освіти» 1926 р.) запропонував програму планування шкільної музейної роботи, враховуючи тогочасну комплексну систему освіти та визначив краєзнавчі завдання школи «щодо вивчення місцевої природи, побуту, виробництва та техніки, а також життя самої школи». Програма складається з п'яти розділів, які включають людину, природу, виробництво, мистецтво і творчість краю, шкільне життя. Всі розділи розкривають історію та життя рідного краю. Автор передбачив, що дана схема може бути змінена [1, 83].

Свій варіант плану створення музею місцевого краю сільської школи представив А. Дзенс-Литовський у статті «Музей місцевого краю» (книга «Краєзнавство в трудовій школі» 1926 р.). Він вказував, що даний план не є стандартом, він може змінюватись в залежності від «творчих здібностей вчителя» [3, 79].

На нашу думку, надруковані програма і план, дуже важливі у організації шкільної музейної справи, а тому і самої краєзнавчої роботи.

Віднайдені варіанти згаданої програми і плану подаємо за тогочасним правописом із збереженням усіх лексичних і орфографічних особливостей.

І. Галюн

Програма планування шкільної музейної роботи

Відділ 1-й. – Природа краю

1) Зразки місцевого ґрунту (грунт підґрунт; більш глибокі породи. Опис ґрунтів збирання зразків. Хемічний розклад, по змосі).

2) Геологічна історія краю. (Картини місцевості зараз і розгляд наслідків минулого. Малюнки та опис рік, озер, струмків, балок, болот, ярів, гір, печер, оточення. Їх розположення. Їхній вигляд і характер. Геологічні мапи та малюнки краю. Рослини і тварини давно-минулого в уявленні дітей).

3) Рослинність краю. (Місцевий гербарій,

фотографії або замальовки рослині колекції. Процеси їхнього зросту, квіткування і оплодженнн; їхня та чи инша користь в людськїм життї; шкїдники цих рослин. Обов'язково додержуватись комплексового принципу – цїлокупного уявлення. Цей принцип є необхідним для всїх музейних виробів).

4) Тварини краю. (Колекції комах, риб, птиці, ворогів та друзів сїльського господаря. Картини їх життн, їх розмноження, їх боротьба за існування – в звязку з тїєю користю чи шкодою, яку вони роблять в сїльськїм господарствї. Акварїуми. Колекції. Анатомїчні розбори. Чучела. Фотографїї).

5) Метеорологїчні спостереження. (Дїяграми кривих змін погоди по мїсяцям, за рїк. Кїлькїсть осадкїв. Мїсцевий клїмат. В звязку з цим простеження сїльсько-господарчих работ і розвитку в природї. Виробничий календар в малюнках. Теж календар природи).

6) Малюнки і фотографїї природи краю.

Вїддїл II. – Чоловік

В музейнїй проробцї цього вїддїлу стикаються і біологїя, і антропологїя, і археологїя, і багато інших дисциплїн, що торкаються чоловіка. Але ми гадаємо необхідним обмежити цей вїддїл картиною загальної культурної еволюції чоловіка, додержуючи історичного принципу еволюції і, по змозї, пристосовуючи цей принцип до мїсцевих умов історїї краю. Бажано бачити в шкїльно-музейнїй проробцї еволюцію того чоловіка, який в своїй історичних змїнах посїдав цю мїсцевїсть, цей край; вїв тими чи іншими засобами боротьбу за існування. Нарештї, провести картину цїєї еволюції, в дитячим уявленнї, через сучасний – в майбутнє. Комплексовїсть тих чи інших груповань залежить вже від самого планування шкїльної роботи, і тому деталїзація цього не входить в наші завдання. В загальних рисах програм цього вїддїлу мав бути такий:

1) Чоловік, як біологїчна істота:

а) Анатомїя і фізіологїя чоловіка в малюнках, таблицях і плакатах.

б) Залежнїсть чоловіка від клїматa. Раси. Моделї представників рїзних рас.

в) Залежнїсть чоловіка від умов працї. Моделї вїдбитку рїзних умов фізичної та інтелектуальної працї – на рїзних типах робїтників, по змозї взятих з мїсцевого життн.

г) Залежнїсть чоловіка від умов його життн. Стан здоров'я робїтника в малюнковїм уявленнї його хатнього життн. Вїдсотки хворих, померлих. Середнїй протяг віку. Стан здоров'я представників забезпечених класів, в звязку в умовами їх життн. Порівняльнї таблицї користування житловою площею, гарним повїтрям та инш. Вїдсотки, хворих вморених, померлих.

д) Необхїднї умови санїтарїї та гїгієни. Їх

переведеннн в життн в звязку з полїпшенням соцїального добробуту.

2) Чоловік, – як історичний мешканець краю.

а) Моделї первобутного чоловіка і його побут – в малюнковїм уявленнї; на полюваннї: дїлять здобич; коло вогнища в печерї, первїсний гончар, коваль, митец. Початкова сем'я без батька. Уявлення первїсного комунїзму і таке инше.

б) Моделї історичних оселенцїв краю. Скитська могила. Побут скитїв. Оселеннн слов'янського городища. Картини вїйського, хлїборобного, та домашнього буттн слов'ян. Степовий кочовник з своєю гарбою або в своїй ятцї. Типи кочовників. Їх побут за історичними, або народними пїснями та творами. Поселенцї доби казаччини та гетьманщини – в рїзних групах і в дитячим уявленнї їх побуту. Картини побуту вїйського, адмїнїстративного, трудового. Картини права і безправ'я. Рїзнї типи, малюнки, лїпка.

Поселенцї пїзнїшої доби, в звязку з проробкою історїї XIX в. і з класовим розподїлом типів, малюнкїв і груп, і умов їх працї та життн.

в) Чоловік зараз. Мїсцевий мешканець села та мїста. Типи рїзних представників селянства і городянства в їх характернїм і звичайнїм вбраннї. Теж групи за роботою. Типи робїтників. Їх соцїальний стан. Дїяграми соцїального розподїлу населеннн села та мїста зараз і до революції. Малюнкове уявлення економїчного стану тих чи інших груп.

г) Чоловік в майбутньому, в уявленнї дїтей. Картини майбутньої технїки. Картини працї і вїдпочинку, особистого і соцїального життн. Майбутнє нашого села чи мїста в уявленнї дїтей. Типи робїтників майбутнього. Форми працї. Умовнї таблицї продуктивности майбутньої працї, в порівняннї з сучасною, і соцїальний добробут майбутнього.

Вїддїл III – й. – Виробництво краю

В проробцї цього вїддїлу теж необхідно додержуватись комплексового принципу, даючи, по змозї, цїлу картину того чи иншого виробництва, в звязку з його оточенннм, з його умовами і з його наслїдками. Загальний програм вїддїлу, в пристосованнї для шкїльного музею, уявляється так:

1) Виробництво села. (Графїчне, малюнкове, скульптурне втїлення всїх спостережень що до того, чи иншого сїльського виробництва, якто: хлїборобство, цеглярство, скотарство, гончарство, ковальство, будівництво, плотництво, столлярство, стельмашество, бондарство, млинарство, мирошництво, кушнїрство, лимарство, сукновальство, шаповальство, кравецтво, ткацтво, шевство, малярство, садївництво, баштанство, бджїльництво та ин. Дїяграми їхнього поширеннн або занепаду. Замальовування самої працї й типів

працюючих. Картина збуту. Шлях виробів: від матеріяла, яким він є в природі, через процес виробництва, далі з села до міста й далі. Числові матеріяли що до порівняння економічної вартості виробів і виробництва. Дитяча творчість має пропустити крізь призму свого уявлення – по змозі – всю техніку, весь стан місцевого виробництва, – торкається то переважно села, чи міста).

2) Виробництво міста. Види місцевого міського виробництва, в зв'язку з планом і картиною самого міста і його становищем, як центра того чи іншого району або округи. Тому має бути підкреслено:

а) Місто, як центр промисловості і товарообміну. Шляхи, які ведуть до міста. Сітка залізниць, місцевий транспорт.

б) Місцеві осередки збуту виробів. Картини ринку. Базари та ярмарки. Крамниці. Типи посередників, продавців, купуючих і крамарів.

в) Фабрики й заводи міста. Малюнки й фотографії, так підприємств, як і самого процесу роботи. Картини виробництва. Вартість того чи іншого виробництва. Типи робітників й їх економічне становище. Коли є окреме фабричне оселення, частина міста – то вид цього оселення. Його побут.

г) Кустарна промисловість міста. Їх види. Побут кустарів. Засоби їхньої праці. Вироби. Їх вартість. Малюнки: «Кустар за роботою», «Кустар на ринку» та інше. Фотографії. Діаграми порівняльної вартості того чи іншого кустарного промислу.

г) Міські установи, – так професійні, як і адміністративні, – сполучені з уявленням міста, як економічного і адміністративного центра, і розумінням самого виробництва краю, як бази місцевого життя. Тому бажано бачити в музеї дитяче уявлення тих чи інших установ. Типи робітників і службовців. Процес зв'язку центральної установи з периферійними. Життєва сітка всіх взаємовідносин міста й округи нарешті.

д) Фотографії й малюнки життя вулиці, – так міста як і села – у звичайнім і в святковім її вигляді.

Всі засоби втілення тих чи інших вражінь (і ліпка, і діяграми, і таблиця, і малюнок, і фотографія) – мають знайти широке використання в цій відділі.

Відділ IV-й. – Мистецтво і творчість краю

1. Архітектура і будівнича орнаментика села, міста або краю в дитячій уявленні, в репродукції реальних зразків, а також власна творчість.

2. Орнаментика посуду й знаряддя (теж на реальних зразках).

3. Орнаментика вбрання (замальовки кольорів, везерунків; колекції зразків і виробів).

4. Народні уявлення явищ природи, релігійні уявлення й демонологія – в їх художнім,

скульптурнім, графічним і літературнім втіленні; картина руху села (в діяграмах) що до зменшення перебутоків древньої ідеології.

5. Обряди краю – в їх малюнковім, графічним, скульптурнім втіленні.

6. Музика краю; види місцевого струменту; типи народніх музик. Втілення впливу музики на слухачів: ліпка груп, що слухають або танцюють; художні малюнки; фотографії.

7. Словесна творчість краю – в збиранні і спостереженні учнів (пісня, частушка, поговорка, влучне слово, прикмета, жива легенда та інше).

8. Дитячий кукольний театр: втілення в формах дитячого гумору – реальних спостережень живого побуту.

Мистецтво міста (окремо): пам'ятники скульптури, ваяння. Художня розбивка скверів, бульварів. План міста (теж села). Фотографії або малюнки оздоблення міста підчас парадів, маніфестацій, революційних свят.

Відділ V-й. – Шкільне життя

Школа, як майстерня знання соціального виховання, повинна ввійти майже в першу чергу – в склад планового огляду всього, що охоплює дитяче життя, дитячу працю в школі. Сама школа – в її новім обличчі – є найближчий для дитини куток місцевої праці, де дитина входить поступово в життя, яке її оточує. Тому гадає необхідним ввести до шкільного музею малюнки, фотографії, дерев'яні й паперові вироби, ліпку, діяграми, плани, – що відображають:

1) Школа зовні і всередині;

2) Класи за роботою;

3) Гуртки за роботою;

4) Сезонні практичні роботи учнів;

5) Статистика шкільної роботи (діяграми напруження роботи по місцях; кількість пророблених завдань; середня якість роботи та інше);

б) Літературна творчість шкільних колективів (стінні газети, журнали, відозви, плакати);

7) Школа серед місцевого життя і природи;

а) зв'язок школи з виробництвом;

б) види виробництва, з яким зв'язана школа;

в) Місцевість, де існує школа;

г) Зв'язок школи з населенням (відсотковий розподіл учнів, з боку їх погодження, а звідци цікавість до школи тих чи інших груп населення);

д) Зв'язок школи з трудовим побутом села чи міста із домашнім побутом учнів;

е) Сім'я й школа;

ж) Розподіл робочого дня учнів в школі й дома;

з) Експерсії шкільних колективів. Характер експерсій. Проробка завдань. Вражіння.

Описуючи створення та роботу красназвичайних шкільних музеїв І.Галлон дійшов наступних висновків:

1) Найкращим засобом концентрації дитячої роботи що до вивчення краю, є шкільний краєзнавчий музей, який має замінити дитячі виставки, зроблені наспіх, з різноманітного не ув'язаного між собою матеріялу. Шкільний музей, упланований в звязку зо всією комплексовою роботою школи, має поступово охоплювати життя міста чи села, далі району чи округи.

2) Форми уплановання музейної праці можуть бути різні і можуть вироблятися на місцях, але музеї повинні будуватись на краєзнавчому матеріялі й давати змогу живого динамічного конструювання дитячого світогляду. В цім відношенні вони органічно ув'язуються з завданням комплексової системи навчання.

(Галун І. До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства // Шлях освіти. – 1926. – № 3. – С. 79-88).

А. Дзенс-Литовський
План створення музею місцевого краю сільської школи

1. План і малюнок класу, школи, шкільної садиби, місцевого села й найближчих околиць.

2. Аркуш мапи одноверстки, 2-х, 3-х, 5-ти, 10-ти, 20-ти й 25-ти верстки місцевого краю, з відміткою місця школи. Виправлені й доповнені.

3. Мапа волости, (району, округи) повіту, губернії з відміткою місцевого села. Фізична й політична мапа Європейської частини СРСР і всього Союзу з тою відміткою.

4. Бусоль, вимірні приладдя, фотографічний апарат, геологічний молоток, лопата й т.д.

5. Книжки про місцевий край, газетні й часописні вирізки, записи, зошити і т.д.

6. Фотографічні знімки і малюнки – рисунки даної місцевости.

7. Схематична картограма простішого відношення місцевого краю до близьких сусідів (волостям, повітам або губерніям РСФРР і всьому Союзові в цілому і різним частинам СРСР). Діаграма на %.

8. Схематичні картограми на віддаленні від найближчої станції залізниці, пароплавної пристани і т.д., від найближчих культурних центрів, губерніяльного або повітового міста, Москви, як центра СРСР, від моря й інше.

9. Геологічні мапи й схеми місцевого краю, з відміткою, що було на місці краю в доісторичні часи. Зразки геологічних відкладів, окаменілостей, відбитків, місцевих гірних порід.

10. Місцевий розріз місцевого краю в фарбах, схематичні, вириси, фотографії.

11. Зразки корисних копалинних останків (рос. іскопаемых) місцевого краю, їх господарче значіння.

12. Льодниковий період та його сліди в природі місцевого краю.

13. Малюнки, моделі й фотографії різних форм горорізби – пригорки, ярки, долини, низини і т.д.

14. Грунтова мапа місцевого краю. Зразки місцевого ґрунту, лісу, луків, городу й іншого в монолітах і коробочках з додатком в зразках їх хемічної аналізи, а також зразки речовин потрібних для раціонального угноювання кожного з ґрунтів. Схеми, рисунки, фотографії.

15. Підсонячна мапа даної місцевости. Картограми, діаграми, зразки й криві для характеристики місцевого краю що до хмарности, головних напрямків вітрів, кількості атмосферних опадів і т.ин. Метелиці, зливи. Небо місцевости вдень, уночі й за пори року. Малюнки, фотографії, мапи і діаграми.

16. Метеорологічні приладдя, покупні, саморобні й місцевих винахідників. Термометри: повітряний, ґрунтовий, водяний: звичайний і апероїдний: гігрометр, психометр, дощометр, лот, рейки то-що.

17. Гідрографічна мапа – план місцевого краю з визначенням виходу й залягання ґрунтових вод, розподіл колодязів, джерел, ставнів, озер, багниць, річок з вказівкою межиріччів. Картограми, малюнки, фотографії джерел, річок, стариць, порогів, водоспадів, озер, водопілля, повіди й іншого.

18. Мапи розподілу рослинности місцевого краю – картограмах і діаграмах. Гербарій рослинности. Рисунки і фотографії рослинности, що характеризують місцевий край у всі пори року з погляду життя рослинности:

а) Ліс місцевого краю. Породи листяних, глиняних дерев і кущів. Гербарій, зразки, речі й рисунки. Користь лісу. Шкідники й товариші лісу. Захист лісу.

б) Луки – рослинність різних типів лук: заливні, сухі, лісні, болотяні. Гербарій. Кількість та якість сіна. Рисунки, фотографії, картограми, копи, стоги, сіновалля. Шкідники й товариші луків.

в) Поле. Зразки хлібних злаків, сім'я, скирт. Фотографії й малюнки за пори року. Бур'яни, шкідники й товариші поля – тварини, птахи, комахи.

г) Садки й городи. Породи фруктових дерев і ягідних кущів. Зразки продуктів. Плани, рисунки, фотографії. Шкідники й добродійники садка й города – тварини, комахи й птахи.

д) Недогідні для сільсько-господарчої культури місця, піски, круті спади, валунні поля й інше. Засоби боротьби з ними. Мапи, картограми й діаграми, фотографії, рисунки.

19. Тваринний світ місцевого краю в місці перебування й у пори року. Тваринний світ річки, озера, болота, лісу, поля, луків, садка то-що. Діаграми і картограми. Моделі, опудала, колек-

ції, рисунки. Акваріум і тераріум. Календар природи й зошити, фенологічні спостереження.

20. Свійські тварини, птахи, комахи, користь, що вони приносять. Діаграми й картограми. Моделі, колекції, рисунки, фотографії. Проти свійських тварин – місцеві й чужоземні.

21. Карта розподілу населення в місцевому краї й етнографічний склад. Діаграми що до зросту, й полу населення. Типи чоловіків та жінок усіх зносинів, виставлених на фотографіях, малюнках, моделях. Колективний портрет.

22. Загальний вигляд села, маєтностей, дач місцевого краю в рисунках, фотографіях, моделях. Картограми й діаграми. Будівля – хати, сіни, подвір'я, хлів, комора, хижка, льох і інше – в моделях, малюнках, фотографіях.

23. Одяг та прикраси – зразки, моделі, фотографії, малюнки. Харчі та життя за сезонів, в будні й свята. Зразки, матеріал, словесний опис меню і рецептів страв. Добро – зразки, моделі, рисунки, фотографії.

24. Техніка в народньому побуті. Види місцевого виробництва й засоби обробки сирових продуктів з каменю, костей, рогу, дерева, шкіри, металів, глини, волокняних речовин і інше. Зразки знаряддя й зразки сирих продуктів та виробів по можливості у всіх стадіях обробки. Засоби пересування: сани, вози, лодки, кораблі й інше, їх моделі, вириси, рисунки і фотографії.

25. Мапа місцевих шляхів сполучення. Різні типи шляхів – залізниця, шосейні, ґрунтові тощо. Містки, греблі, рівчаки, перевози через річки. Весінне та осіннє бездоріжжя. Зимні дороги. Рисунки та фотографії.

26. Праця мешканців у малюнках, картограмах, діаграмах, фотографіях, рисунках. Зразки, наслідків праці. Робота селянської сім'ї в будні на протязі цілої доби. Малюнки, фотографії й словесні описи. Заняття в сезони – на полі, на луках, в лісі, садку, на городі, на подвір'ї. Доморобна промисловість та заробітки. Торговля – кооперативи, приватня.

27. Рисунки, фотографії й описи родинного та громадського життя. Опис місцевих народніх прикмет і забобонів, ворожіння, релігійних вірувань. Народня медицина, усний опис, зразки, ілюстрації. Народня музика й народне мистецтво. Зразки, усні описи. Христини, похорони, весілля, досвітки, схід, мітинг, базар і т.д.

28. Особливості місцевого говору, казки, легенди, анекдоти, шептання, поговірки, прислів'я, загадки, припитання, пісні старинні й нові то-що. Усний опис.

29. Громадські установи. Школи, освітні установи, хати-читальні, клуби, книгозбірні, лікарні, залізничні станції, телеграф, почта, агрономічна станція й інше в відчитих, рисунках, описах, моделях і фотографіях. Фотографії й рисунки місцевих громадських діячів, вчителів, голів сільради і окривконкому, старост і інших.

30. Мапа з визначенням особливо красивих місць місцевого краю. Рисунки, описи, фотографії.

(Краєзнавство в трудовій школі // Дзєнс-Литовський. Музей місцевого краю / Волобуїв П., Мостовий П. – Х.: ДВУ, 1926. – С. 79-82).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галюн І. До питання про організацію шкільних музеїв краєзнавства // Шлях освіти. – 1926. – № 3. – С. 79-88.
2. Зеленський І. Музей при трудшколах // Радянська освіта. – 1926. – № 7-8. – С. 52-55.
3. Краєзнавство в трудовій школі // Дзєнс-Литовський. Музей місцевого краю / Волобуїв П., Мостовий П. – Х.: ДВУ, 1926. – С. 79-82.
4. Милонов Н.П. Историческое краеведение: Пос. для студ. педвузов. – М.: Просвещение, 1969. – 319 с.
5. Носів А. Музейна справа в краєзнавчій роботі // Бюлетень комісії краєзнавства. – 1924. – № 2. – С. 9-13.